

3 REKONSTRUKCE LITERÁRNÍHO, NAKLADATELSKÉHO A KNIHKUPECKÉHO TERÉNU 17. STOLETÍ

Starší tvrzení o úpadku *pobělohorské typografie* je účelový mýtus šířený evangelicky orientovanými dějepisci knihtisku nebo kulturními historiky. Přichází bez snahy po hlubší znalosti věci jako důsledek více politicky než věcně udržovaného jungmannovského programu, který potlačil jazykovou pluralitu a na úkor českého cizojazyčného knihtisku upřednostňoval bibliografické zmapování a další studium česky tištěné literatury. Takto vytvářené povědomí plnilo sice požadované role národovecké a emancipační, ale nebylo nikdy autentické. Jestliže už v rudolfínské knižní kultuře lze stopovat rozdíly v kvalitě řemeslného provedení mezi výrobky určenými vzdělanému bilingvnímu čtenáři a výrobky pro lidové publikum, pak pobělohorský vývoj Království tuto polarizaci ještě vyhroutil. Jev „dvojího řemesla“ je typický také pro slovenský a částečně polský a rakouský knihtisk sklonku 16. století. Ostatní země včetně typografických velmocí (Francie, Itálie a Německo) tuto dichotomii zaznamenaly až v důsledku ekonomického vývoje během druhé poloviny 17. století. Výběr papíru, kvalita písmařství a písmolijectví, umělecká i řemeslná náročnost typografie i nakladatelské vazby byly výrazně determinovány jazykem textu a společenským zakotvením cílového čtenáře. Kniha tištěná česky pro lidového zákazníka přinášela výrobci i prodejci vcelku pramalý zisk, a proto vznikala ve vlastní režii tiskáren s minimálními výrobními náklady. Naopak pro latinská, německá a ostatní jinojazyčná díla (např. univerzitní disertace, oslavná umělecká či hudební díla) se externí nakladatel hledal snáz, neboť tyto opusy nacházely své zákazníky mezi bohatší inteligencí doma i na mezinárodním knižním trhu. Tím cizojazyčná produkce vstupovala do širšího konkurenčního prostředí, které přímo nutilo k tomu, aby všichni zainteresovaní včetně knihvazačů sáhli k finančním rezervám a zohlednili také estetickou stránku řemesla.

Kvalitou papíru, neopotřebovaným tiskovým písmem, způsobem provedení sazby, množstvím původního dekoru a ilustrací pořízených technikou dražšího mědirytu se vyznačují již obsahově náročnější nečeské tisky Černého nebo Štrause. Totéž shledáváme později u obou pražských institucionálních tiskáren, jezuitská a arcibiskupské, i u všech ostatních dílen 17. a 18. století. Naopak provozní náklady na rozmnožování českých textů náboženského, nábožensky vzdělávacího, prakticistního či zábavného charakteru reflektovaly omezenou kupní sílu širšího lidového publika. Jazykově český knihtisk až na čestné výjimky uspokojoval poptávku po tištěném zboží tak, že nejjednoduššími výrobními postupy reprodukoval pouze obsah a na komplexní působení sazby, dekoru, ilustrace a vazby rezignoval (jak silně na typografii působil umělecký názor i kupní potenciál společnosti, zjistíme kupříkladu srovnáním virtuózní římské produkce královéhradeckého rodáka Jana Jakuba Komárka s chatrnou tvorbou jeho soupeřníka Václava Jana Tibelliho, který, nepřestěhoval-li by se z ciziny do Hradce Králové, mohl podnikat nepochybně na vyšší úrovni). Komerční důvody tak podporovaly setrvačnost gotického a novogotického tiskového písma, vedly k omezování výtvarných složek díla (včetně frontispisu) a k užívání výrobně levnějších a technologicky jednodušších dřevořezových štoček (mnohdy s prastarou proveniencí). Velmi dobře to odráží jednoduchá a stereotypní tvářnost jazykově českých knížek lidového čtení, kramářských písní, modliteb a jiných drobných tisků. Snad jedinou výjimku tvořily kalendáře. Náročnost jejich výroby odpovídala masové poptávce nejen v centrech, ale i regionech, a zájem o ně pak nedovolil, aby se tento typ publikací stal prodávějším.

Předběžný součet pouze datovaných jazykově českých titulů bělohorského století (2.940) se nijak významně neliší od objemu produkce Čech a Moravy 16. století (2.820). Výjimkou jsou jen dvě hektická desetiletí 1601 – 1610 (370 titulů) a 1611 – 1620 (700), zaplněná náboženskou polemikou, letáky a mravněvýchovnými spisky. Po tomto období však následoval strmý spád, neboť následující dekády prezentuje průměrně pouhých 230 titulů. Žánry jazykově českého literárního terénu ovšem znatelně zchudly. Mocenský dohled potlačil politickou různorodost novinových letáků. S odlivem domácí inteligence zmizela původní a přeložená nauková próza a nízká koupěschopnost venkovského publika omezila dokonce i výrobu knížek lidového čtení. Čtenáři žili z odkazu 16. století a novinky literárního terénu se rodily ještě bez výraznějšího zájmu (periodické noviny).

Ve srovnání s předbělohorským stoletím, jehož tiskárny jazykově nečeskou tvorbu rozhodně neupřednostňovaly (1.580 titulů), došlo však během 17. století k více než dvojnásobnému nárůstu cizojazyčné literatury (3.650). Její dominantou už nebylo humanistické básnictví, nýbrž knižně vydávané latinské *univerzitní disertace* čili vědecko-literární obhajoby konané jako podmínka k dosažení akademické hodnosti posluchače univerzity nebo k získání absolutoria na církevních učilištích. Tištěné rozpravy se staly takřka jediným barokním žánrem, v němž se mohla setrvale uplatnit domácí nauková, portrétní nebo emblematická ilustrace. Veřejný, ba reprezentační charakter rozpravy kladl zvýšené nároky na výtvarné zpracování ohlášek disertací. Mezi první třetinou 17. století a druhou polovinou 18. století byly teze rozprav publikovány jako vývěsní umělecko-grafický jednolist.

Vedle latinských disertací počaly literární terén pravidelně obohacovat stále populárnější a s ohledem na reformy státní správy stále potřebnější **kalendáře**, vycházející v české i německé mutaci. Doprovodné texty netvořily již jen veršovaná zdravotnická pravidla, jako tomu bylo dříve, ale také seznamy jarmarků, seznamy úředníků státní správy a duchovenstva, jízdní řády pošt, řád pro zavírání městských bran, pokyny k finančnictví, úryvky z různých historických, kronikářských či memoárových spisů a novinové zpravodajství. Zájem o vydávání finančně výnosných kalendářů, které vycházely až v několikatisícových nákladech a distribuovaly se daleko na venkov, byl značný, a tiskaři se tudíž proti konkurenci pojišťovali panovnickým privilegiem.

Hegemonem vydavatelského modelu se však stala oficiální tvorba náboženská a nábožensky vzdělatelská, podporující zbožnost venkovských i městských vrstev společnosti. Nebyla však žánrově nijak pestrá. Šlo především o původní či přeloženou legendu, kancionál a postilu. S výjimkou vypravování o sv. Norbertu, která se v souvislosti s přenesením jeho ostatků z Magdeburku do Prahy 1626 tiskla u nás již během 20. let 17. století, žánr **legendy**, předešle vytěšňovaný protestantskými církvemi v celé Evropě na okraj zájmu, do popředí proniká až od 40. let. Dějové postupy, poutavé motivy zázraků a sebeobětování pro víru učinily však z legendy opět nesmírně oblíbený a rozšířený žánr, který venkovskému čtenářstvu plnil též funkce nepočtené literatury zábavné a dobrodružné. Do legendy pronikaly i prvky lidového vypravování, které původní tvar posunuly k folklorní pohádce či pověsti. Pobělohorský vývoj osciloval mezi dvěma odlišnými směry. První, založený na potlačování prvků svatosti a zázraků, vedl k rozpadu morfologických funkcí a k transformaci legendy do roviny knížek lidového čtení a kramářských písní (Alexius, Dorota, Eustachius, Kateřina, Šebestián aj.). Druhý vývojový proud nesený potřebami protireformace rehabilitoval legendu jednak ve formě kázání (průkopnický zde působil od 80. let 16. století Jiří Barthold z Braitenberku) a kancionálové písně (Šimon Lomnický z Budče) a jednak v její původní sólové podobě i ve sbírkové formě zvané *pasiónál*.

Zatímco v Německu se nejstarší katolický **kancionál** Michaela Veba objevil už 1537, v Čechách první soubory vznikaly až na přelomu 16. a 17. století (Šimon Lomnický z Budče od 1580). Vedle příspěvků Lomnického přichází 1590 Jiří Barthold z Braitenberku s deseti mariánskými písněmi, jejichž rozšířené vydání neslo název *Hymnorum sacrorum* (Praha 1602). Další nemnohé předbělohorské svody rozmnožila série protireformačních kancionálů vydaných pražskou Tiskárnou jezuitskou, ovšem až po polovině 17. století. Jednotlivá vydání se více než o překlady opírala o původní domácí tvorbu. Verzologicky, hymnicky i jazykově jsou velmi kvalitní zpěvníky Adama Michny z Otradovic. Nazývají se *Česká mariánská muzika* (Praha 1647) a *Svatoroční muzika* (Praha 1661). K dalším autorům patří Matěj Václav Štajer a Václav Karel Holan Rovenský. Jeho *Capella regia musicalis* (Praha 1693-1694) reprezentuje jediný český kancionál s instrumentální hudbou.

Z nepůvodních titulů přicházel snad jen *Zdoroslaviček v kratochvilném hájíčku postavený* (Praha 1665). Tak nazval roku 1661 Felix Kadlinský českou verzi německé předlohy Friedricha von Spee.

Nejstarší původní česká katolická sbírka výkladů nedělních a svátečních perikop vyšla z pera faráře Tomáše Bavorovského u Jana Günthera v Olomouci 1556 – 1557. S výjimkou rané **postily** Šebestiána Vojtěcha Scipia (Praha 1618) vznikala další, tentokrát již jezuitská díla ovšem dlouho po Bílé hoře (Václav Matěj Štajer 1691) a ostatní až v 18. století. Stejně zpoždění platí i o překladech z cizích jazyků. Zatímco zahraniční výtvarní umělci považovali postilu (podobě jako Bibli) za prestižní terén, v němž se velmi dobře manifestovala řemeslná dovednost i stylová vyspělost, kvalita ilustrací domácích vydání je většinou nevalná a mnoho titulů zůstalo i tak bez obrazového doprovodu. Čeští výrobci užívali velmi často štočky německých monogramistů první třetiny 16. století. Kupříkladu pražská Tiskárna jezuitská z nedostatku prostředků musela ještě u prvního vydání prestižní katolické Scipiovy postily (1618) od ilustrací zcela odhlédnout a u její reedice (1667-1668) užít staré formy z Schönova okruhu, opatřené původním letopočtem 1542. Ze zaleželého repertoáru biblických ilustrací čerpala také počáteční vydání stejně důležité Štajerovy postily (1691), kde měl zdání novosti budit alespoň soudobě pořízený alegorický frontispis dle Karla Škréty. Jinak tomu bylo u kazatelských promluv vydávaných nikoli jen česky, ale také německy a latinsky, případně v několika jazykových verzích zároveň. Jednotlivě tištěná **kázání** měla vesměs vynikající typografickou úroveň, kterou vylepšoval dřevořezový či mědirytový dekor, od sklonku 17. století i mezzotinta – výrobu totiž platil obvykle autor. Tisky se zhusta pořádaly do slavnostních, často ilustrovaných tematických sborníků. Klasickou ukázkou těchto vydavatelských postupů je trojjazyčný pamětní sborník 30 promluv k uctění obrazu Panny Marie u brněnských augustiniánů *Conchylum Marianum* (Brno 1736). Obsahuje sedm převážně rozkládacích mědirytových obrazů kostelního oltáře, korunování zázračného obrazu, slavobrán a ohňostroje – ilustrace signovali z valné části augsburští umělci.

V baroku silně ožil prototyp středověkých **modlitebních knih**. Byly to soubory složené německými cisterciáckými 13. až 14. století sv. Gertrudou a Mechtildou a soubor sestavený během 14. století sv. Brigitou. Na přelomu

17. a 18. století patřil k nejvydávanějším nečeským autorům německý kapucín Martin von Cochem. Zásluhou Františka Ignáce Sinapiho byla poprvé zpřístupněna jeho díla *Der große Baumgarten* (Brno 1699), *Velká štěpná zahrada* (Brno 1700), *Zlatý nebeklíč* (Brno 1701) a *Guldener Himmelschlüssel* (Brno 1705). Tato posledně jmenovaná modlitební kniha byla do konce 18. století pod názvy *Nebeklíč*, *Malý nebeklíč*, *Malý zlatý nebeklíč* vydána nejméně devadesátkrát. Tou dobou domácí tiskárny produkovaly v početných reedicích také anonymní soubory určené nejširšímu lidovému publiku (*Nebeský budíček duše křesťanské*, *Cvičení pobožnosti*, *Duchovní křesťanské katolické jádro*, *Nábožných křesťanův ruční knížka*, *Květná kytka z vonného koření*, *Pět červených korálů*, *Devítidenní pobožnost*, *Duchovní poklad aneb Katolické modlitby a písničky*, *Pramen vody živé*, *Nebeský prsten zlatý*, *Líbezně kvetoucí rajská růže*, *Červená růžička*, *Studnice vod živých*). Tyto lidové tisky si formou vydání, totiž starším a opotřebovaným tiskovým písmem či štočky, nezadaly s kramářskými písničkami, protože i ony měly poměrně nízké výrobní náklady, a tím se od výpravnějších a tlustších *Nebekličů* Martina von Cochem podstatně lišily. V závěru 18. století zaznamenala neutuchající popularitu modlitební kniha Karla von Eckartshausena *Gott ist die reinste Liebe* (München 1790). Německé znění u nás rozšiřovali Jan Nepomuk Ferdinand Schönfeld (Praha 1794) a František Haas (Wien-Praha 1795). Původcem českého překladu *Bůh jest nejčistší láska* (Kutná Hora 1798), který byl s pěknou Berkovou titulní stranou poprvé tištěn u Františka Vincence Korce, je snad překladatel a editor František Josef Tomsa.

Nutná přestavba edičních modelů však neproběhla ze dne na den, ale počínaje 40. léty postupně pokrývala celý zbytek století. Knihy napomáhající pobělohorské rekatolizaci musely být proto také dováženy ze zahraničí. Knihkupeckých aktivit se u nás ujímali Rakušané spolu s Němci, mimo jiné od 1628 Kaspar von Rath, od 1655 Mikuláš Hösing a od 1658 rodina Daniela Wussina. Poptávku českých a moravských tajných nekatolíků mohly uspokojovat speciálně profilované dílny v Amsterdamu, Drážďanech, Lešně, Perně, Žitavě a na Slovensku. Import uspokojoval také čtenářské zájmy o světskou beletrii, která na trhu veskrze chyběla. Do domácích knihoven mimo to kontinuálně putovaly venku tištěné tituly vědecké, populárně-naučné, uměnovědné a zábavné, na něž v pobělohorské ediční politice už nezbývaly ani překladatelské, ani tiskařské kapacity.

Zmiňovaná neúplnost žánrového modelu literatury překladové i původní, z něhož na rozdíl od zahraničí po mnoho desetiletí vymizel naukový a beletristický prvek, námětově ochudila domácí knižní grafiku. Charakterizuje-li středoevropskou barokní ilustraci takřka kosmopolitní ráz, neplatí to tedy pro České země po nástupu vítězné protireformace. Zde náboženská grafika zcela čerpá z národních témat vlastenecky koncipované pobělohorské literatury, jejíž převážná část je orientována pouze religiózně. U mnoha prestižních zakázek latinské či německé literatury se český tiskař nebo nakladatel obracel do Augsburgu ke spolupráci s ryteckým ateliérem rodiny Kilianů, Klauberů, Krausů, Küselů nebo Weigelů. Plošnějšího úspěchu však dosáhla **devoční grafika**, která podporovala lidovou zbožnost a zároveň rehabilitovala ještě nedávno kacířskou zemi v očích katolické Evropy. Nebývalé rozšíření jedlolistových „svatých obrázků“ mezi 17. stoletím a tereziánskými reformami vyvolaly zejména církevní slavnosti, poutě a procesí, během nichž se obrázky, nenásilně plnící pastorační funkce, nakupovaly či rozdávaly jako upomínkové předměty. Proto k nejčastějším námětům patřilo zobrazení milostné sochy (obrazu) nad poutním místem (klášterem, kostelem). Vydátným impulzem se později stalo blahořečení (1721) a svatořečení (1729) Jana Nepomuckého.

Tematicky, žánrově i formálně vydavatelsky značně okleštěný terén pobělohorských desetiletí vytvářel prostor obchodním filiálkám oficiálních zahraničních firem, které pak v domácím vakuu samostatné nakladatelské profese ukončovaly jistou přerývkou, počínající vlastně 1544/45 smrtí Jana Mantuána Fencla, nenašedšího nástupců. Katolicky orientovaní Němci a Rakušané navštěvovali pražské svatovítské a svatováclavské výroční trhy zprvu jednorázově, a i tak svou cenovou politikou u českého zákazníka vítězili nad předraženou nabídkou soukromých tiskáren a knihkupectví domácích. Tyto ekonomicky výnosné obchodní cesty pak vytvořily vhodné podmínky k postupnému usazování cizinců v Čechách během 17. a 18. století.

Jednu z prvních stálých poboček otevřel v Praze **Kaspar von Rath** (zemř. 1640), vídeňský tiskař a knihkupec. Pocházel z Kolína/R. a ve Vídni je doložen od 1621 jako dvorský a univerzitní knihkupec. Bližší podrobnosti o jeho pražských aktivitách zatím neznáme. Roku 1655 se v Praze etabloval **Mikuláš Hösing**, původem Němec z Kolína/R. Jeho aktivity tkvěly převážně v oblasti cizojazyčné literatury. Často pečoval o publikace literárně činného pražského právníka Jana Jakuba Weingartena.

Asi o tři léta později z Rakouska přesídlil **Daniel Wussin** (ca 1626 – 1691), nejstarší člen pražské rodiny rytců, knihkupců a nakladatelů 17. a 18. století. Narodil se ve Štýrském Hradci a do Prahy přibyl nejpozději roku 1658. Následujícího léta se oženil a o rok později (1660) získal měšťanství na Novém Městě pražském. Z něho se však vyvázal a roku 1668 vstoupil do svazku staroměstského, poněvadž zde zamýšlel provozovat knihkupeckou živnost.

Jako knihkupec je prozatím doložen jen 1686, avšak je docela možné, že se touto profesí zabíral až do konce života. Odpovídají tomu jeho průběžné aktivity nakladatelské směřující zejména k odborné právnické literatuře a do sféry volné a užité grafiky. Jako ilustrátor realizoval především erby a frontispisy. Prvorozený Danielův syn **Jan František Samuel Wussin** (nar. 1663) pracoval v Praze, Mnichově a ve Vídni a naživu byl ještě roku 1705. Pod volnou grafikou se až do 90. let podepisoval většinou spolu s otcem. Druhorozený syn **Kašpar Zachariáš Wussin** (1664 – 1748) získal pravděpodobně právnické vzdělání a od roku 1705 až do konce života zastával funkci radního na Starém Městě pražském. Jako mědirytec je doložen od 90. let 17. století. V téže době působil i jako knihkupec a nakladatel, zajišťující vydávání právnické či mluvnické školní literatury především v pražské Tiskárně arcibiskupské (např. Janditovy a Schambogenovy učebnice). Sám se zabýval lexikografií. Obě profese Kašpara Zachariáše, rytecká i nakladatelská, jsou společně doloženy na dekorativních jednolistech pražských paláců.

Nejstarší nakladatelská instituce v Čechách se nazývala **Dědictví sv. Václava**. Na principu nadace byla založena roku 1669 s cílem objednávat výrobu a šířit (zčásti bezplatně) jazykově českou katolickou literaturu. Nakladatelství vzniklo ze soukromých finančních prostředků novoměstské pekařky Marie Štajerové (zemř. 1669?) a jejího syna, významného jezuitského kazatele, misionáře a spisovatele Matěje Václava Štajera (1630 – 1692). Fond se později rozrostl desítkami darů a odkazů (Šternberkové, Valdštejnové aj.). Působnost nakladatelství zaštiťoval od roku 1670 jezuitský řád. Instituce nesídlila v pražském Klementinu, nýbrž v koleji sv. Ignáce na dnešním Karlově náměstí. Ne všechny knihy byly zadávány do výroby pražské Tiskárně jezuitské. Některé zajišťovala také Tiskárna arcibiskupská či soukromníci, např. rodina Jeřábků a Hrabů. Dědictví vydávalo nakladatelské a knihkupecké nabídky. Dvoulistové *Poznamenání kněh, který se při Dědictví svatého Václava v Koleji Tovaryšstva Ježíšova svatého Ignáce v Novém Městě pražském i s jejich cenou nacházejí* (Praha po 1739) patří k nejstarším tištěným nabídkám, které u nás po roce 1501 známe.

Během 1670 – 1751 Dědictví zdarma rozdalo asi 80.000 exemplářů náboženských knih. Od roku 1749 převzal dohled nad správou Dědictví, ostatně jako nad všemi nadacemi a fondy, stát. Po zrušení jezuitského řádu byla správa nakladatelství svěřena roku 1775 pražskému arcibiskupství a kapitál 15.676 zlatých převeden nově vzniklé komisi normálních škol. Tiskárna normální školy užívala od roku 1776 polovinu prostředků ke krytí výroby náboženské školní literatury, zbytek byl určen na úhradu vzdělávacích publikací rozdáváných mezi lidem. Výroba některých titulů byla opět svěřována Tiskárně arcibiskupské. Roku 1784 svatováclavský fond zanikl a obnoven byl teprve 1859. Díky jeho tradici vznikly v mezidobí analogicky působící instituce jako Dědictví sv. Jana Nepomuckého (též Dědictví svatojánské, Praha 1831-1946), Dědictví sv. Cyrila a Metoděje (Brno 1850-1951) či Dědictví maličkových (Hradec Králové 1859-1941) aj.

Největším nakladatelským činem Svatováclavského dědictví byla dvě vydání *Bible české* neboli Svatováclavské (Praha 1677-1715 a 1769-1771). Od 60. let se o nový překlad Bible v souladu s usneseními tridentského koncilu zasazovali postupně tři pražští arcibiskupové, totiž Matouš Ferdinand Sobek z Bilenberku, Jan Bedřich z Valdštejna a Ferdinand z Khünburku. Již tento fakt ukazuje, že překladatelská a editorská práce jezuitů Jana Barnera, Jiřího Konstance a Václava Matěje Štajera byla náročná a zdoluhavá. Za základ posloužil text Bible benátské, který byl srovnáván a místy inovován dle latinské Vulgáty ve znění schválené Sixtem V. a Klementem VIII. Přihlíželo se také k Melantrichově textové tradici, ba i ke kvalitám kralického překladu. Jednotlivé biblické knihy byly překládány a vydávány s ohledem na výrobní možnosti a liturgické potřeby postupně: nejprve vyšel roku 1677 Nový zákon jakožto druhý díl celé Bible, po něm 1712 druhá část Starého zákona (Proroci-Knihy Makabejské) a konečně 1715 první část Starého zákona (Pentateuch-Ecclesiasticus). Pražská Tiskárna jezuitská byla tou dobou jediná domácí dílna, která se mohla tak náročné realizace ujmout. Ze svých zásob dodala většinu iniciál a barokní viněty. K sazbě textu však užíla Melantrichův švabach. Mimo to byl z melantrišských biblických edic 1570 a 1577 resuscitován i původní ikonografický materiál. Proto zde nacházíme Stvoření světa v šesti kruhových medailonech. Znovu je užít i obrazový cyklus z roku 1570, signovaný Florianem Abelem a Francescem Tertiem. Poněvadž do Bílé hory byl po 1570 ještě dvakrát přetištěn (1577 a 1613), ve Svatováclavské bibli je buď opotřebovaný, nebo částečně renovovaný. Nově je ilustracemi vybaven pouze Nový zákon. Obsahuje pět celostranných anonymních mědirytů s postavami apoštolů a evangelijními výjevy v drobných postranních kartuších. Umělecká úroveň je srovnatelná s průměrem domácí knižní grafiky, ale měřítko zahraničních ilustrovaných biblických tisků nesnese (adaptace těchto mědirytů zastihujeme ještě v Novém zákonu pražské Tiskárny arcibiskupské 1733). Také druhé, textově nezměněné vydání Bible svatováclavské z let 1769 – 1771, které vyšlo za života dalšího pražského arcibiskupa Antonína Petra Příchovského z Příchovic, bylo pořizeno nákladem Dědictví sv. Václava, ale již v pražské tiskárně Jana Karla Hrabů. Až na dílčí změny vinětového reperoáru a nově přitištěný Hrabův mluvicí signet je text i výtvarný doprovod shodný s předchozí edicí.